

* БҰҒА * ҚАҒА * БҰҒА * БҰҒА * ҚАҒА * БҰҒА * БҰҒА * ҚАҒА * БҰҒА * БҰҒА * ҚАҒА *

ӘЛЕМ КЕҢІСТІГІНДЕГІ ТҮРКІСТАН ҒЫЛЫМЫ

* БҰҒА * ҚАҒА * БҰҒА * БҰҒА * ҚАҒА * БҰҒА * БҰҒА * ҚАҒА * БҰҒА * БҰҒА * ҚАҒА *

XX ҒАСЫР ТҮРІК ӘДЕБИЕТІНДЕГІ
ПОЭТИКАЛЫҚ АҒЫМДАР

Әбелдаев Ж.
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Түркітану және үндітану
кафедрасы I курс магистранты

XX ғасыр түрік әдебиеті «Ұлттық әдебиет» және «Жумхуриет» әдеби кезеңдерінен тұрады. Алғашқысы Осман Империясының соңғы сәттерін өткізіп жатқан кезде, ел басына түскен нәубат жылдары пайда болса, екіншісі түріктің елдігін көрсететін, оның алапат соғыстан аман қалып, Түркия атты жаңа мемлекет құру жылдарындағы мәдени дамудың жемісі деуге болады. Бұл ауқымды екі кезеңнің түрік әдебиеті тарихына өлшеусізүлес қосқандығы айқын. Екі кезең де түрік халқына қайталанбас ұлы тұлғаларды, өнер адамдарын, қилы тағдырлы ақын-жазушыларды мәшһүр етті.

Түрік әдебиетінде түріктің төл дәстүріне бет бұру әрекеті XX ғасырдың басында Салоники қаласында жарық көрген «Жас қаламгерлер» (Генч калемлер, 1908) журналының айналасына топтасқан зиялы қауым өкілдері мен әдебиетшілердің бастауымен қолдау тапқан-ды. Зия Көкалып, Өмер Сейфеддин, Әли Жанип Йөнтемынды түріктің белгілі қаламгерлері «ұлттық әдебиет тудыру үшін ұлттық тіл қалыптастыру керек», - деген көзқараста өздерінің саяси-әдеби позицияларын нақтылай түсті [1]. Ал бұл өз кезегінде мұнан соңғы әдеби дамудың айқын бағыттарын белгілеп берген еді.

Түріктің ұлттық поэзиясы XX ғасырдың басында түркілік төл өлшем болып табылатын «хедже» [2] мен араб-парсылық «аруз» [3] арасындағы тартыстың ұлттық өлшемнің жеңіске жеткендігінен хабар бергендей. Сервет-и фүнун әдеби кезеңінен бері таныла бастаған Мехмет Емин Юрдақұл (1869-1944) бұын өлшемі және қарапайым тілмен (sade türkçe) жазылған, қоғамдық өмірді қалтқысыз суреттейтін өлеңдері арқасында «ұлттық ақын», «Түркі ақыны» аталып кетеді. Ал Рыза Тефвик Бөлікбашы халықтық «Саз» және «Текке» поэзиясы дәстүрін дәріптеп, лирикалық өлеңдерімен көзге түсті. Алайда «Ұлттық әдебиет» кезеңіне дейін бұл тәжірибелердің оңтайлы тұстары мойындалмады. Ұлттық өлшемге деген көзқарас солғындау болды.

XX ғасырдың басында Түркияда болған үлкен саяси-экономикалық және әлеуметтік оқиғалардың белең алуы түрік мәдениеті мен әдебиетіне өз селтігін тигізбей қойған жоқ. Осы тұста түрік поэзиясында болып жатқан айтыс-тартыстар өзінің әдеби-эстетикалық, саяси-идеологиялық сипаты тұрғысынан түрлі көзқарас пен эстетикадағы топтардың пайда болғандығын көрсетеді. Бұл әдеби бағыттар түрік әдебиетіне, яғни түрік поэзиясына үлкенді-кішілі жаңалықтар алып келгендігі өтірік емес. Олардың көркемдік тарапындағы тартыстары да әрқелкі.

Революциядан кейінгі жылдар түрік әдебиетінің көркейіп өсу жылдары болды: ұлттық реалистік новелла қалыптасып бітті, ал революциялық-демократиялық поэзия дамып, бұыншы-ақындар пайда болды. Олар өз

шығармашылығында халыққа түсінікті жалпақ тілді, фольклор мен халық поэзия үлгілерін қолданды.

XX ғасырдың басында түрік поэзиясының дамуында осы хеджеистердің еңбегі зор дер едік. «Бес буыншы» (Beş Necesiler) поэтикалық бағыты өздерін жаңашыл түрік әдебиетінің ту ұстаушысы етіп көрсетеді. Бұл дұрыс та. 1908 жылдан кейін Ұлттық әдебиет (Milli Edebiyat) ағымын алғаш қолдап, өлеңдерін буын өлшемімен жазған және бес ақыннан құралған «Беш хеджеджилер» әдеби тобы халық тілінің байлығы мен халық поэзиясы формаларын шындап игеруге бет бұрғандығын хабарлайды. Ол бес буыншы ақындар мыналар: Орхан Сейфи Орхон, Жүсіп Зия Ортач, Енис Бехич Корйүрек, Халит Фахри Озансой және Фарку Нафиз Чамлыбел. Бұл ақындарды кейде «Буындағы бес ақын» (Necenin Beş Şairi) деп те аталады. Олардың әдеби бағыт ретінде қалыптасуына және түріктің төл өлшемі «буынды» поэзияға мықтап енгізуіне алғышарт жасап, топтың рухани қолдаушысына айналған көрнекті тұлға - түрік халқының ғұламасы, философ хәм ақын Зия Көкалып еді.

Олар метрикалық өлең өлшемі «арузды» қолданудан түбегейлі бас тартты. Аруз – буын өлшеміне қарағанда қысқа және созылыңқы дауысты дыбыстарға негізделген араб және парсы поэзиясына тән өлең өлшемі. Осы поэтикалық топтың тынымсыз еңбегі арқасында түрік поэзиясына бұған дейін тек фольклорда кездесетін буын өлшемі «хедже» толыққанды енді.

Буыншы ақындар халық әні жанры «түркү» мен халық поэзиясының үлгісі «маниді» көп қолданған. Осылайша кітаби поэзияда халық тілінің табиғи әуені естіліп, өлеңдегі көркем троптарды халық образдары ығыстыра бастайды. Олар тек стиль өзгешелігімен шектелмей үлкен әдебиетке әуезді фольклордың «жанды рухын» енгізуімен де ерекшеленеді. Бұл өз кезегінде жана көркем образдар тудыру, лексиканың жаңаруы және өлең шумағы мен әуезділігін кеңейту мүмкіндігін туғызды [4].

Задында, бұл буын дәстүрлі мотивтерге жақындық көрсетумен қатар осы мотивтерді талдау әдісі тұрғысынан ұлттық және романтикалық сипатта болды. «Тематикалық және символикалық тұрғыда дейді, - түрік әдебиеттанушысы Хасан Сазйек, - өздері дамытқан романтикалық және трафареттік сөз қолдану әдісін поэзия тарапындағы танымында тығырықтан шығудың жолы ретінде қабылдады» [5]. Осыдан кейінгі түрік поэзиясы көкжиегінде байқалған ұлттық романтикалық бастаудың хабаршысы іспеттес болған бұл ақындар Анадолы азаматының ішкі дүниесіне үңілген сөз саптауымен түрік поэзиясы мәдениетіне терең тамыр жайған еді.

«Бес буыншы» тобының поэзия өрнегіндегі ерекшеліктерді былайша топтастырса болады:

1. Поэзияның негізгі лейтмотиві – Отанға деген сүйіспеншілікке, ел тағдырына құралған;
2. Поэтикалық формалары - халық поэзия үлгілері, уезін – буын болып табылады;
3. Тілі - қарапайым халық тілі, диалектер, тіпті жаргондық тіл қолдануында қашпайды;
4. Қарастырылған тақырыптарға сай намыс, оптимизм және ерік-жігер,

яғни шешендік пафос үстем;

5. Лирикадан гөрі дидактикалық сарын басым [6].

Аруз өлшемінен бас тартқан бұл ақындардың ішінде Орхан Сейфи, Халит Фахри және Фарук Нафиз буын өлшемімен жазған алғашқы өлеңдерін «Йени меджмуа» (Yeni Mecmuа) журналында жариялады. Аталмыш журнал жабылғаннан кейін Жүсіп Зия «Шаир» (Şair), ал Халит Фахри «Недим» (Nedim) журналында өз өлеңдерін бастыра бастады. Бес буыншылар хеджені тек поэзияда ғана емес, драматургияда да шындап қолданды. Жүсіп Зия «Бинназ» (Binnaz), Фарук Нафиз «Дүлей» (Canavar), ал Халит Фахри «Сөнген шырақтар» (Sönen Kandiller) шығармаларын буын өлшемімен жазған еді.

«Бес буыншы» әдеби тобынан кейін белгілі болған «Дергахчылар» (Derğahçılar) да түрік поэзиясында өзіндік орны бар әдеби топ. Бұл топтың саяси-идеологиялық және философиялық ұстанымын орнықтырған Мұстафа Шекип Тунч, Мехмет Емин Еришгиль және Исмайыл Хаккы Балтаджыоглы болса, оның әдеби-көркем эстетикасын қалыптастырған Яхия Кемал Бейатлы, Ахмет Хашим, Якуб Кадри Қараосманоглы сынды белгілі қаламгерлер еді. Оларға Ахмет Хамди Танпынар, Нәжімеддин Халил Онан, Ахмет Кутси Тежер де қосылып, өз шығармаларын «Дергах» журналында жариялай бастады.

XIX ғасырдың алғашқы жылдарынан бері Осман Империясының қоғамдық ойында қылаң берген позитивизмге, материализмге және II Конституциялық монархиядан (II.Meşrutiyet) кейін түрік қоғамы ыстық ықыласпен қабылдаған Зия Көкалыптың социологиясына қарсы шыққан Дергахчылар көбінесе Бергсон философиясына негізделген модернизм, мистицизм және символизм түсінігіне иек артқан-ды.

Яхия Кемал «Үш жота» (Üç Tere) деген мақаласында осы топтың аурасы ішінде өз көзқарасын: «кеше өмірге Чамльжа және Тепебашы жотасынан бақылап отырған өнер адамдары енді Ор жотадан (Metris Tere) қарауы керек, батыра айтсақ, «мектептен мемлекетке» (mektepten memlekete) оралуы қажет» - деп аллегориялық тұспалмен жеткізеді [7].

XX ғасырдың басында түрік әдебиетінде «ел әдебиеті, отандық өнер, ел қамын жырлау» деген ұран тасталып, бүкіл Анадолы жерін жырға қосу, ақын-жазушылардың ел-елді аралап, ел тағдырын көзбен көруді, Анадолының түкпір-түкпіріне жетіп, туған жердің бір түйір тасына дейін жырлау үрдісі бой алғанда қаламгерлердің басым көпшілігі осы өнер кампаниясына ауызбіршілікпен қатысқан еді. Мұны адуын ақын Яхия Кемал «мектептен мемлекетке» деп атады. Бұл көркемөнер мектептерінен (ағымдардан, бағыттардан) енді елдік мәселелерді жырлауға бет бұру дегенді білдірген-ді. Бұл үрдіс бүкіл түрік әдеби аралын қамтыды.

Осы тұста «ел әдебиеті» (Memleketçi Edebiyat) үдерісіне мойынсұнбаған жаңа бағыт пайда болды. Ол – «Жеті алаушы» (Yedi Meşaleciler) деп аталды. Бұл әдеби бағыт 1928 жылы құрылған. Өздері «Жеті алаушы» атты жыр жинағын шығарады. Олардың қатарында Сабри Есат Сиявушгиль, Яшар Нәби Найыр, Муаммер Лүтфи Бахши, Васфи Махир Қожатүрк, Зия Осман Саба, Кенан Хулуси Корай және Жәудет Құдірет Солок бар.

Әлем кеңістігіндегі түркітану

Сол жылдары бүкіл түрік әдебиетін қамтыған «елдік әдебиет» үдерісіне қарсы болып, тек өнер деген ұлы түсінікті ұлықтап, әдеби топтар мен мектептердің өлмегендігін, керісінше олар уақыт талабы туа беретіндігін көрсеткілері келген. Өнер мен әдебиетте еліктеуден бойын аулақ салу, өміршеңдік пен сезімге бой алдырту, жазғандарынан жаңашылдықтың лебі есіп тұруы керек деген түйсікпен қарекет етіп, ұлы мақсаттарға қарай жетуге ұмтылған. Жумхурийет кезеңінің бастапқы кезінде маңызды мәдени-әдеби іс-шараларды жүзеге асырған бұл топ «Алау» (Meşale) деген журналдың 8 нөмірін шығарып, соңында таралып тынады.

«Екінші жаңа» деп аталатын бағыт 1955-1965 жылдар аралығында поэтикалық ерекшелігімен көзге түскен-ді. Бұл бағыттың өкілдері: Еже Айхан, Ильхан Берк, Жемал Сүрея, Тұрғыт Ұяр, Сезаи Каракоч, Едип Жансевер және Үлкү Тамер. Олар өздеріне дейін түрік әдебиетіне үлкен жаңалықтармен келген «Ғаріп» (Garipçiler) [8] бағытын одан әрі әсіре жалғастырушылар болды. Өйткені, Ғаріп ағымының поэзиядан алшақтатқан символдарына, көркемдік пен тіл айшықтарына, абстрактіге есігін айқара аша түсті. Дегенмен бұлар бір топ ретінде құрылған емес, тек аталмыш жылдар арасында түрлі басылымдарда жариялаған өлеңдерінде ұқсас тұстары мол болғандықтан түрік әдебиет зерттеушілері оларды осылайша атай бастаған.

Екінші жаңалардың тілдік танымына келер болсақ, олар индивидуалистік ұстанымда әрекет етіп, түрік тілі грамматикасын түбінен өзгеріске ұшыратты, сөйтіп өлеңді толық мағынасыздыққа алып келді. Олардың пайымы мағынаны «мағынасыздықтан» іздеу керек деген формулаға сай. Содан болар, жалпы алғанда «еркін ассоциация» (serbest çağırışım) әдісін қолдану арқылы үйлесімдегі жүйелілікті бұзу, тіпті арада өздігінен пайда болған үндестік байланыстардың өзін быт-шығын шығарып, ыдыратып жіберуді көздеді.

Екінші жаңа құрылымының табиғи нәтижесі болса керек, өлеңсүйер қауым олардан бойын аулақ салып, олардың біркелкі, монотондық рухынан жалыға бастады. Оқырманы жоқ өлеңге ұзақ уақытын жұмсаған Екінші жаңалардың қайсібірі оқылмағандығын өздерінше қасиет санап, оқырманды қабылдатуға тырысты, тіпті оқырманды өнерден түсінбейтін өресіздер деп айыптаудан тайынбады. Сондықтан «Екінші жаңа» әдеби бағыты аз ғана уақыт ішінде қоғамнан алшақтатылған, тек өз-өздерін оқыған, тұңғыздыққа кеткен поэтикалық бағыт ретінде әдебиет тарихында қалды.

Әдебиет:

1. *Hikmet Altınkaynak. Çağdaş Türk Şiiri I. s.57, Toroslu Kitaplığı, İst-2003.*
2. *Хедже – буын, яғни силлабикалық өлең өлшемі. Түркі халықтарының поэзиясына тән.*
3. *Аруз – араб және парсы поэзиясына тән метрикалық өлең өлшемі.*
4. *Алькаева Л., Бабаев А. Турецкая литература. Краткий очерк, стр.62, изд. «Наука», М-1967.*
5. *Hakan Sazyek. Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde Garip Hareketi. Türkiye İş Bankası Yayınları. İst-1996.*
6. *Yeni Türk Edebiyatı (1839-2000). Editör Dr.R.Korkmaz. Genişletilmiş 4. Baskı, s.230, Ankara-2007.*
7. *Muhsin Macit, Uğur Soldan. Edebiyat Bilgi ve Teorileri. 2.baskı, s.47, Ankara-2005.*